

 <http://orcid.org/0000-0001-8021-9210>

IWONA BORUSZKOWSKA
Uniwersytet Jagielloński
iwona.boruszkowska@uj.edu.pl

„...z kominów ust...” – Mykoła Chwyłowy jako poeta o duszy robotnika

„...From Chimneys' Mouths...” – Mykola Khvyl'ovy as a Poet with the Worker's Soul

Abstract: The article examines the poetic oeuvre of Ukrainian writer Mykoła Khvyl'ovy, known primarily as an outstanding prose writer. Khvyl'ovy began his literary career as a poet, publishing in periodicals, and produced two collections: *Molodist' (Youth; 1921)* and *Dosvitni symfonii (Twilight Symphonies; 1922)*, which remain untranslated into Polish. His poetry, written in a symbolist neo-romantic style, is notable for its revolutionary and proletarian character, as well as its use of free verse. Moreover, Khvyl'ovy's poems reflect the challenging socio-political realities of Ukraine following World War I and the Bolshevik Revolution.

Keywords: Mykoła Khvyl'ovy, proletarian poetry, Ukrainian Avant-garde, revolution and literature

Abstrakt: Niniejszy tekst prezentuje twórczość poetycką ukraińskiego pisarza Mykoły Chwyłowego, który jest znany głównie jako wybitny prozaik. Debiutował jako poeta na łamach czasopism, a jego dorobek poetycki obejmuje dwa zbiory: *Młodość (1921)* oraz *Symfonie przedświt (1922)* – nie tłumaczone do tej pory na język polski. Wiersze Chwyłowego są utrzymane w stylistyce symboliczno-neoromantycznej, a krytycy zwracali uwagę na rewolucyjny, proletariacki charakter tych utworów oraz zastosowanie wiersza wolnego. Ponadto poezja Chwyłowego wpisuje się w kontekst trudnej rzeczywistości społeczno-politycznej Ukrainy po I wojnie światowej i rewolucji bolszewickiej.

Słowa kluczowe: Mykoła Chwyłowy, poezja proletariacka, ukraińska awangarda, rewolucja i literatura

Mykoła Chwyłowy (1893–1933) zajmuje kluczowe miejsce w literaturze ukraińskiej pierwszej połowy XX wieku, a – jak uważają badacze twórczości tego artysty – jego dziesięcioletni okres aktywności literackiej dorównuje całej epoce

w literaturze. Jest autorem najważniejszych tekstów ukraińskiej literatury lat 20. XX wieku, porównywanym do Mykoły Gogola (Serhij Jefremow), Fiodora Dostojewskiego (Maksym Rylski), czy Friedricha Nietzschego (koncepcja silnego człowieka w pamfletach Chwyłowego; zob. Nowacki 2013, 155–156). Jest on także głównym ideologiem, sędzią oraz nieprzeciętnym współtwórcą ukraińskiej literatury lat 20. i 30. XX wieku, którą określa się za Jurijem Ławrinenką jako literaturę „rozstrzelanego odrodzenia” (rozstrzelano albo uwięziono i zesłano wielu utalentowanych pisarzy). W okresie rewolucji i wojny domowej na Wschodniej Ukrainie twórcza inteligencja ukraińska podzieliła się na zwolenników i przeciwników nowego ustroju. Większość z tych, którzy nie udali się na emigrację, czekała śmierć podczas stalinowskich czystek.

Twórczość poetycka Chwyłowego, choć marginalizowana przez badaczy, stanowi ważny element wczesnych faz ukraińskiej literatury rewolucyjnej. Badania nad Chwyłowym jako poetą zwykle ograniczają się do ogólnych stwierdzeń o proletariackim charakterze jego twórczości. Istotnym aspektem pozostaje jednak niedostatecznie przeanalizowany problem intertekstualności i relacji poety do współczesnych mu twórców, zwłaszcza Pawła Tyczyny i Wołodymyra Sosiury. Niniejszy artykuł ma na celu zbadanie specyfiki tej poezji, zwłaszcza tego, w jaki sposób wczesna poezja Chwyłowego kształtowała się na tle ukraińskich eksperymentów literackich lat 20. XX wieku i jakie są konsekwencje ideologiczno-estetyczne tego dialogu.

Główny temat twórczości Chwyłowego skupia się wokół relacji człowieka z rewolucją i historią; człowieka, który poznał tragicznego ducha swoich czasów. W wirze rewolucyjnych wydarzeń i ludzkiej masie pisarz wyodrębnia przede wszystkim jednostkę ludzką z jej dążeniami do wysokiego, czasem nieosiągalnego, celu. Z powodu skupienia na jednostce określa się czasem tego poetę mianem „romantycznego komunisty”. Badacze wskazują także inspiracje tradycją romantyczną i patos utworów jako charakterystyczne elementy jego twórczości. O dychotomicznym zestawieniu romantyka i zanurzonego w rzeczywistości sceptyka następująco pisze Ola Hnatiuk:

Romantycy, pełni zachwyty dla tej nowej rzeczywistości, „zakochani w komunie”, najczęściej jawią się jako porte-parole autora. Po przeciwnej stronie znajdują się bohaterowie uosabiający drugą stronę osobowości autora – trzeźwego praktyka. [...] Autor doprowadza do zderzenia romantyki rewolucji i codzienności nierzadko w jednej postaci, która odnajduje się w rewolucyjnej przeszłości, w teraźniejszości zaś żyć nie potrafi (Hnatiuk 2001, 201).

Badaczka podkreśla ów wewnętrzny dualizm autora, zestawiając obecną w jego dziełach romantyczną fascynację rewolucją z postawą sceptycznego realizmu. Autor często umieszcza opisane wyżej sprzeczne cechy w obrębie jednej postaci, która odnajduje się w rewolucyjnej przeszłości, lecz nie radzi sobie z teraźniejszością. To rozerwanie między ideą a rzeczywistością, dualizm jako nadrzędny element charakterystyki postaci, dominuje w tekstach prozatorskich. Wczesne utwory Chwyłowego – zwłaszcza poezje i poematy – są świadectwem niezachwianej wiary w idee i możliwość budowy nowego świata. Neoromantyczny światopogląd i stylistyka to element rozpoznawalny dla wczesnej twórczości prozatorskiej Chwyłowego, przede wszystkim dla tomu nowel *Niebieskie etiudy*

(Khvyl'ovyĭ, 1923) i zbioru opowiadań *Jesień* (Khvyl'ovyĭ, 1924). Krytycy uważają zmianę stylistyki i tonu utworów około roku 1927, kiedy ukazuje się nieukończona powieść *Słonki* (*Waldsznepy*). Pierwodruk dzieła ukazał się w czasopiśmie „WAPLITE” w numerach piątym i szóstym (Khvyl'ovyĭ, 1927), jednak numer szósty, zawierający drugą część powieści, został w całości skonfiskowany przez władze, a nakład zniszczono.

Inną, nadzwyczaj często podkreślaną cechą twórczości Chwyłowego jest eksperymentowanie z formą: przekraczanie tradycyjnych modeli fabularnych i narracyjnych ukraińskiej prozy, konstruowanie krótkich tekstów prozatorskich w formie „etiud”. Osiągał to artysta za pomocą zdań eliptycznych, szyku przestawnego, urywanych zdań, malowniczych epitetów oraz rytmizacji i ulirycznieniu prozy. Taki styl pisania jest charakterystyczny dla większości krótkich form prozatorskich i powieści autora.

Wczesna twórczość poetycka Chwyłowego (Mykoła Chwyłowy – poeta komunard)

Mykoła Chwyłowy w historii ukraińskiej literatury zapisał się przede wszystkim jako wybitny prozaik. Nie sposób jednak pominąć poetyckiego epizodu jego kariery literackiej. Debiutował jako poeta na łamach czasopism, a jego twórczość liryczna ogranicza się do dwóch opublikowanych odrębnych zbiorów poetyckich – *Młodość* (Khvyl'ovyĭ, 1921) i *Symfonie przedświt* (Khvyl'ovyĭ, 1922), a także kilku wierszy rozproszonych w gazetach literackich, antologiach i almanachach. Jak zauważa Wira Ahejewa: „ze względu na swój talent twórczy [Chwyłowy] był prozaikiem, z czego wkrótce sam zdał sobie sprawę i po wydaniu drugiego zbioru tylko sporadycznie zwracał się ku poezji” (Aheieva¹ 1994, 533). Teksty poetyckie autora *Młodości* nie przeszły jednak bez echa – recenzje i uwagi krytyczne publikowali krytycy tacy jak Serhij Jefremow², a także poeci i koledzy po piórze, między innymi Wałerjan Poliszczuk³ czy Majk Johansen⁴. Zwracali oni uwagę przede wszystkim na dwa aspekty lirycznej twórczości Chwyłowego: obecność wiersza wolnego oraz tematykę – odbierano te poezje jak poezje robotnicze i rewolucyjne utrzymane w symboliczno-neoromantycznej stylistyce. Nie ulega jednak wątpliwości, że po pojawieniu się wybitnych i oryginalnych utworów prozatorskich

¹ W tekście artykułu zastosowano transliterację polską; w bibliografii oraz odwołaniach wewnątrztekstowych transliterację angielską ze względu na indeksację czasopisma w międzynarodowych elektronicznych bazach danych [przyp. red.].

² Serhij Jefremow (1876–1939) – historyk literatury i krytyk literacki, aktywista polityczny, urzędnik i członek akademii naukowych; autor prac na temat literatury ukraińskiej.

³ Wałerjan Poliszczuk (1897–1937) – ukraiński poeta, członek grupy literackiej Hart, założyciel ugrupowania Awanhard (lewicowa organizacja artystyczna działająca w latach 1926–1929 w Charkowie). Autor tomów poetyckich i poematów, powieści, szkiców i reportaży. Oskarżony o działalność kontrrewolucyjną, zginął w sowieckim obozie.

⁴ Majk (Mychajło) Johansen (1985–1937) – ukraiński poeta, prozaik, tłumacz, teoretyk literatury, językoznawca, scenarzysta. Jeden z założycieli organizacji WAPLITE. Przedstawiciel „rozstrzelanego odrodzenia”.

mało kto pamiętał o Chwyłowym poecie. Tym bardziej, że sam autor już do poezji nie wrócił, zaangażował bowiem swój talent i siły literackie w przeróżne formy prozatorskiej i publicystycznej twórczości. Późniejsza recepcja, opracowania naukowe i edycje dzieł autora poświęcają mało miejsca liryce, traktują ją marginalnie. Poezja Mykoły Chwyłowego pozostaje nadal na marginesie zainteresowań zarówno badaczy, literaturoznawców i historyków literatury, jak i czytelników – mimo włączenia tekstów lirycznych do: trzeciego tomu publikowanego w diasporze pięciotomowego wydania Hryhorija Kostiuka z lat 80. XX wieku (Khvył'ovyï 1978–1986), dwutomowego przedruku pism Chwyłowego pod redakcją Mykoły Żyłyńskiego w kijowskim wydawnictwie Dnipro w latach 90., już w wolnej Ukrainie (Khvył'ovyï 1990) i najnowszej, pięciotomowej edycji pism zebranych przygotowanej przez kijowskie wydawnictwo Smołoskyp, która ukazywała się od 2018 roku pod redakcją Rostysława Melnykova (Khvył'ovyï 2018).

Próbując naszkicować panoramę twórczości Chwyłowego, dookreślić jego miejsce na literackiej mapie dwudziestowiecznej ukraińskiej literatury oraz ukazać wszechstronność jego talentu, należy pochylić się także nad pierwszymi zbiorami poetyckimi autora. Tomy te nie uszły uwadze ówczesnej krytyki i są wyraźną deklaracją początkującego artysty: przyznaniem się do literackich upodobań i ukazaniem wpływów innych poetów.

Trudno ustalić precyzyjnie same początki twórczości Chwyłowego. Jednymi z jego pierwszych utworów są poezje i publikacje prasowe. Wczesny badacz literatury ukraińskiej początku XX wieku, Ołeksandr Biłeckyj, wskazuje, że początki twórczości Chwyłowego wiążą się z powstaniem w 1921 roku czasopisma literacko-artystycznego „Шляхи мистецтва” [Szlachy mystectwa (Drogi Sztuki)], w którym artysta drukował swoje wiersze (Biletskyï 1924, 36). Podobne informacje znajdziemy w publikacji Lejtessa i Jaszeka, którzy podają rok 1917 jako początek poetyckiej twórczości Chwyłowego: „karierę literacką rozpoczął w 1917 roku jako poeta. Zaczął publikować w 1917 roku w gazecie, a następnie w czasopiśmie «Шляхи мистецтва». Później zaś zajął się prozą artystyczną” (Leïtes, Jashek, 1928, 526).

Jest zatem Chwyłowy autorem kilkudziesięciu wierszy – większość z nich została wydana w dwóch tomach, pozostałych kilka można odnaleźć w czasopiśmie. Na jego dorobek poetycki składają się tomiki *Młodość* (1921) oraz *Symfonie przedświtu* (1922), wiersze rozproszone i kolejna edycja poezji, przygotowana do druku z pewnymi zmianami i pominięciami przez samego autora w 1931 roku w postaci tomu *Dawne poezje* (Khvył'ovyï 1931).

Zbiór *Młodość* ukazał się w charkowskim wydawnictwie Wseukrlitkomu (Wszekukraiński Komitet Literacki Sektora Sztuki Głównego Ministerstwa Edukacji Politycznej Ukraińskiej SRR) – pierwszego organu ukraińskiego rządu radzieckiego zarządzającego sprawami literackimi. Nakład z 1921 roku liczył trzy tysiące egzemplarzy, tomik miał 21 stron i zawierał 14 wierszy. Rok później – w 1922 roku – ukazały się *Symfonie przedświtu*, również w charkowskim wydawnictwie Wseukrlitkomu, w nakładzie trzech tysięcy egzemplarzy. Tom liczył 74 strony i zawierał 32 wiersze; włączono doń także dwa poematy: *W elektryczny wiek* i *Poemat mojej siostry*. Obydwa tomy – z pewnymi zmianami

w obrębie poszczególnych wierszy, a także z pominięciem niektórych utworów – zostały powtórnie wydane w 1931 roku w zbiorze pod tytułem *Dawne poezje* [*Старі поезії*], uzupełnionym o nowe wiersze. To w zasadzie cały dorobek poetycki Chwyłowego, włączany następnie do najważniejszych wydań utworów zebranych. Oprócz tego dysponujemy jeszcze garstką wierszy rozproszonych, publikowanych w latach 1922–1923, przede wszystkim w czasopismach takich jak „Арена” [Arena], „Шляхи мистецтва” [Szlachy sztuki (Drogi Sztuki)], czy charkowskich almanachach literackich „Поезія” [Poezija (Poezja)]. Z pewnością część z nich mogła zostać włączona do wydanego w 1922 roku tomu *Symfonie...*, tak się jednak nie stało z powodów bliżej nieznanych – Chwyłowy nie wypowiedział się o swojej twórczości poetyckiej.

Wybór twórczości poetyckiej był w ówczesnych społeczno-politycznych warunkach, przy uwzględnieniu rozwoju literatury i tła kulturowego, nieunikniony. Z jednej strony w latach 1917–1921 poezja zdecydowanie dominowała w literaturze ZSRR (Zobek 1988, 36) i bujnie się rozwijała w różnych stylach i gatunkach, z drugiej – duże wrażenie na młodym Chwyłowym zrobiła romantyczna ukraińska tradycja poetycka (przede wszystkim Taras Szewczenko). Warto także pamiętać o pewnej „operatywności” gatunków poetyckich, które łatwiej i szybciej mogły dotrzeć do odbiorców (Porębina 1979, 11).

Zbiory *Młodość* i *Symfonie...* pojawiają się na literackim widnokręgu w bardzo trudnym momencie historycznym – po I wojnie światowej, po rewolucji, w trakcie walk o Ukrainę, po kilkudziesięcioletnich carskich zakazach drukowania w języku ukraińskim, po długotrwałej dominacji kulturowej ościennych krajów. Jednocześnie na polu literackim silna była jeszcze modernistyczna tradycja – z dominantą symbolizmu, parnasizmu, neoromantyzmu i patriotyzmu, a idee nowej sztuki dopiero zaczynały przesiąkać do twórczości garstki poetów (takich jak ukraiński futurysta Mychajło Semenکو⁵). Niewiele pojawiało się nowych form i idei poetyckich. Już niebawem miały się jednak ukazać tomy poetyckie, które odmienią ukraińską poezję – takie jak *Słoneczne klarnety* Pawła Tyczyny⁶ (1918). Swoje miejsce na polu narodzin nowej ukraińskiej poezji znaleźć chciał i Mykoła Chwyłowy.

Miała to być poezja romantycznego w duchu rewolucjonisty, ideowego socjalisty, opiewająca przemysł i życie proletariatu. Pokolenie polskich pisarzy proletariackich nazywa Marian Stępień „pokoleniem romantycznym” i to określenie pasuje również do Chwyłowego ze względu na jego „stosunek do świata, [...] do wyłaniających się nowych spraw społecznych i problematyki narodowo-politycznej” (Stępień 1985, 15). Niewątpliwie to się Chwyłowemu udało: jako

⁵ Mychajło Semenکو (1892–1937) – awangardowy poeta ukraiński, przedstawiciel futuryzmu, założyciel ugrupowań literackich takich jak Aspanfut (Stowarzyszenie Panfuturystów), Komunkult, Nowa Generacja (1927–1931). Redaktor kilku almanachów oraz czasopisma „Nowa Generacja”. Przedstawiciel tzw. „rozstrzelanego odrodzenia” – rozstrzelany pod zarzutem próby obalenia władzy sowieckiej.

⁶ Pawło Tyczyna (1891–1967) – wybitny ukraiński poeta, tłumacz, działacz polityczny okresu USRR. Debiutował tomem symbolistycznych wierszy *Słoneczne klarnety* (1918). Później tworzył w konwencji socrealistycznej.

proletariacki poeta romantyk przetań szlaki dla poetyckiej wersji nowej literatury proletariackiej w Ukrainie. Tycyzna zresztą niebawem zrezygnuje z neoklasycystycznych form i humanistycznych tematów na rzecz poezji agitacyjnej, proletariackiej i utrzymanej w konwencji socrealistycznej – zrobi to oczywiście z większym poetyckim kunsztem.

Pierwszy tom poetycki Chwyłowego jest apoteozą młodości i pracy, widać w nim także intertekstualne nawiązania do twórczości Pawła Tycyzy, które ujawniają się już w tytułowej kategorii młodości. Jest to również poezja pełna patosu, optymizmu, umiłowania życia, sławiąca ruch i siłę fizyczną. To zdecydowanie poezja pracy, ponieważ w sytuacji lirycznej centralnym miejscem są fabryki, kopalnie rudy, cegielnie i cukrownie. Można by ją określić mianem poezji fabrycznej albo poezji przemysłowej – jak robi to sam autor w jednym z wierszy. W przestrzeni tych liryków dominują fabryczne kominy, koksowe piece, maszyny ukazane w kontraście do krajobrazu ukraińskiej wsi, którego elementy w poezji Chwyłowego także się pojawiają. Bohaterem lirycznym jest robotnik – świadom swego wiejskiego pochodzenia, poniekąd relacjonujący nam swój awans ze wsi do miasta, odsłaniający kulisy pracy. Budowniczy nowego świata, wykonujący różnego rodzaju prace – szklarz, szewc, malarz dachowy, kowal, odlewnik. Autor tomu *Młodość* to poeta robotniczej Ukrainy, poetycki kronikarz budowy nowego państwa, malarz przemysłowych krajobrazów. Nie jest to zresztą zjawisko odosobnione w literaturach krajów Europy Środkowej i Wschodniej lat 20. XX wieku – wszak przeróżne ludowe spółdzielnie wydawnicze drukowały tomiki „robotniczej lutni”⁷.

Walerjan Poliszczuk – kolega po piórze Chwyłowego, wybitny ukraiński poeta – pisząc recenzję, zresztą jedną z pierwszych, o debiutanckim tomie *Młodość* zaznaczył, że gdyby miał scharakteryzować w kilku słowach ten poetycki zbiór, określiłby go jako „poezję przemysłu metalurgicznego” (Sontsvit 1922, 61). Zaznaczył przy tym, że ukraińska literatura w Chwyłowym zyskała prawdziwego „poetę pracy”, autora czysto robotniczej książki, będącej zapisem „uczuć robotnika, [...] w kopalniach i odlewniach” (Sontsvit 1922, 61). Nie inaczej Chwyłowego określał Majk Johansen, nazywając go „pierwszym poetą-robotnikiem na Ukrainie”; recenzent dookreślał, iż autor: „oprócz tego, że jest poetą – takim, jakim być powinien – z pełnym zrozumieniem nauki o poetyce, podąża również własną drogą, którą nikt przed nim nie podążał w literaturze rosyjskiej ani ukraińskiej – jest prawdziwym i oryginalnym mistrzem” (Johansen 2009, 548). Niemal każdy z kilkunastu wierszy tomu *Młodość* można odczytać jak poezję proletariacką, spójną pod względem tematu i stylu pisania, wolną od naleciałości tradycji literackiej. Poliszczuk obwieścił tom *Młodość* „najbardziej proletariacką (robotniczą) ze wszystkich książek, które pojawiły się w literaturze ukraińskiej podczas rewolucji” (Sontsvit 1922, 62). A późniejszy badacz twórczości Chwyłowego zauważa, iż tom ten: „można w pewnym sensie postrzegać jako artystyczną ilustrację postanowień wysoce retorycznego, a nawet otwarcie deklaratywnego

⁷ Zob. choćby poezje polskiego poety Witolda Wandurskiego czy zbiory takie jak *Lutnia robotnicza. Wybór poezyj dla ludu pracującego* (1925).

Naszego uniwersału do robotników i proletariackich artystów Ukrainy” (Soloveï 2017, 181). W tym programowym tekście opublikowanym w zbiorze „Жовтень” [Żowteń (Październik)] czytamy: „będziemy torować nowe szlaki, jako piewcy żywej twórczości proletariatu, jako poeci-pionierzy w jasny świat komunizmu. [...] [Z]obowiązujemy się poprzez kolektywne i skoordynowane wysiłki do stworzenia pierwiastków poezji zwycięzcy – proletariatu”. *Nasz Uniwersał* to pierwsza deklaracja, pierwsze literackie, artystyczne i społeczne credo Chwyłowego, w którym odrzucił literackie tradycje na rzecz nowej poezji. Nie poprzestał jednak tylko na programowych deklaracjach czy teoretycznych rozważaniach, a wcielił w życie idee, czego wyrazem są liryki zamieszczone w tomie *Młodość*, który charakteryzuje się „żelazną dyscypliną rytmów pracy i proletariackich metafor”. Utwór otwierający ów tom nosi znamiona wiersza programowego, deklaracji zerwania ze wsią, odcięcia się od tradycji ziemi – czy też porzucenia wsi dla miasta. Podmiot liryczny wzywają fabryki (cukrownie i cegielnie) i jest to wezwanie silniejsze, potężniejsze niż tradycyjny śpiew ukraińskiej wsi:

Zrodziłem się w stodole
[...]
Lecz kiedy głos fabryki
Wpadł gromki w moje uszy,
Włożyłem wśród wspominki
Obrazy łańców głuchych⁸.

Autor wykorzystuje tu starą opozycję miasta i wsi, z którymi to przestrzeniami związane są elementy takie jak modernizacja, przyszłość (miasto) i opozycyjne tkwienie w przeszłości, zacofanie, brak perspektyw rozwoju (wieś). Bohater liryczny opuszcza step, wieś, żegna się z matką ziemią, ale też wychodzi z ludowej poezji, ludowej sztuki.

Nie żałuj droga matko
Że step opuszczam dziki

Robotnik – bohater liryczny i mówiąca w wierszach persona – wykonuje różne prace, które Chwyłowy ulirycznia, tworząc synestezyjne obrazy fizycznego wysiłku. W każdym z wierszy znajdziemy obraz pracy, poetycki opis czynności. W tych obrazach poeta spaja pracę i radość – jak w wierszu *Cóż nam mroki: „Mroki, smutki? Mnie cieszy –/ Młota dźwięczne drzenie”* czy w utworze *Szewe pracuje*. Kreuje wręcz tytana pracy, opiewa fizyczne zmagania ze stalą, w gorącu, w dźwiękach fabryki i w towarzystwie maszyn:

Czerwieni słoneczne mięśnie
Ramiona mocno cisną...
Lecz ciężar ten dźwigam,
Jak trąbka pieśń srebrzystą.

Gniadego upału garść
Na plecach moich stanie,

⁸ Wszystkie polskie tłumaczenia utworów poetyckich Mykoły Chwyłowego podane w niniejszym tekście pochodzą z tomu Mykoła Chwyłowy, *Dzieła wybrane*, t. 1: *Poezje i poematy*, wybór, opracowanie naukowe i przekład Iwona Borszowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2025.

I w dal zdajemy się iść
Ja i ty, złoty piromanie.

Dokąd? Na cóż to!
Jeśli tam tylko, za horyzont cały...
...Uderzyłem raz jeszcze toporem
I trzaski się echem rozlały.
(*Słoneczna waga*)

Tłem dla ukazania pracy są oczywiście fabryka i elementy krajobrazu miejskiego, miasto jest bowiem przestrzenią nowej klasy robotniczej. W tomie znajdują się wiersze ukazujące piękno i zachwyty fabryczną przestrzenią:

Lecz kiedy głos fabryki
Wpadł gromki w moje uszy,
Włożyłem wśród wspominki
Obrazy łańców głuchych.
[...]
Tak dzień za dniem przemija,
Gdy siebie wciąż hartuję.
Ja – wrota bram rozbijam.
Ja – nowym głosem mówię.
(*** *Kopalnie, w święto wasze*)

O samej fabryce i jej symbolicznym znaczeniu pisze Chwyłowy w autobiograficznym tekście *Krótką biografią* z 1924 roku: „Fabryka mnie «oszołomiła», jak każdego przybysza. Kiedy przyzwyczailem się do sytuacji, zobaczyłem, że gubię się w tysiącach robotników i nie jestem w stanie wykonywać tej samej pracy ideologicznej, o której marzyłem na wsi” (Chwyłowy 1925).

Deklaracje z *Naszego uniwersalu...*, takie jak słowa: „Śpiewamy twoją wielką walkę, proletariacie, ponieważ jest ona naszą walką. W procesie tej walki chwytamy żelazne rytmy współczesności, ponieważ żyjemy w nich i jesteśmy nimi upojeni” – pozwoliłyby zamknąć liryczną twórczość autora *Arabesek* w formule poezji robotniczej. Mimo że Chwyłowego postrzegano jako jednego z czołowych poetów proletariackich, nie był on jedynie poetą proletariackim, zbyt silnie uwidaczniała się u niego tradycja (neo)romantyczna i ekspresjonistyczna: tematy zbyt uniwersalne, liryczne persony zbyt symboliczne, a styl, układ stroficzny i rymy odchodzące od funkcjonujących w poezji wzorców. Późniejszy poeta ukraiński Iwan Dziuba tak podsumowuje proletariackość twórczości lirycznej Chwyłowego: „Z dystansu czasu widać jednak, że to raczej retoryka była *proletariacka* – szczerą, wynikającą z wielkiego pragnienia stania się wyrazicielem wyimaginowanego świata wyobrażonej (bo dopiero rodzącej się) ukraińskiej klasy robotniczej” (Dziuba 2007, 261–262).

Większość wierszy z tomu *Młodość* stanowi rozwinięcie motywów literatury proletariackiej, takich jak pożegnanie z chłopską przeszłością i powitanie robotniczej przyszłości, porzucenie ziemi i pracy na roli dla miasta i fabryki, rozwijanie motywów przemysłowych związanych z pracą robotników (wiersze *Szewc pracuje*, *Młoty*, *Przy koksowym piecu*), a poszczególne sytuacje liryczne kreślone są na tle miejskich układów urbanistycznych, podmiotowi lirycznemu przyświeca

zaś idea konieczności zmian społecznych. Nowy porządek społeczny to marzenie o świecie pracy wyzwolonej i dającej wyzwolenie, a także świecie pozbawionym ucisku i wyzysku. Wybór proletariackiej tożsamości najlepiej uwidacznia się w wierszu o incipicie *Nie żałuj droga matko*, w którym podmiot liryczny tłumaczy się z wyboru i chociaż opuszcza „step dziki” oraz rodzinne strony, będzie pamiętał o woli matki – moralnych zasadach przez nią wpojonych:

O woli twej pamiętam

[...]

Nie żałuj droga matko

Serce twe niosę w dłoniach

Spójrz na mój dzień z radością

Co z burzy się wyłonił.

(*** *Nie żałuj droga matko*)

Bohater wiersza wybiera życie w mieście, pracę w fabryce, przywdziewa robotniczą bluzę:

Kiedy różana jutrznia

Zasłony zrzuci nocy

Ja niczym poblask słońca

W fabryczne zajrzę oczy.

(*** *Nie żałuj droga matko*)

Chwyłowy kreuje bohatera na miarę nowej epoki – robotnika – i czyni go podmiotem lirycznym swojej industrialnej poezji proletariackiej. Jego portret okazuje się jednak wyidealizowany i odrealniony, jeśli chodzi o warunki fizycznej pracy w fabryce:

W uścisku hartowanych dni

Rozciągać z żelaza mięśnie

Pełną kadź czerwonych ogni

Wzdłuż szlaków nosić i ścieżek.

W krajobrazach syczeć, szemrzeć

I sięgać odważnie w przód.

Szlakiem złoty świt zapalać,

I z powietrza chwycić miód.

O życie, grzmiący kowalu

I ty, kuźnio – domie gromu,

Ja, syn wasz – z zamieci i stali,

Waszą jestem mocą.

(*** *Mdleć w otchłani wieku...*)

Powyższy wiersz jest liryczną ilustracją do ideowo-estetycznych poglądów Chwyłowego, a także jego głosem w sprawie nowej proletariackiej kultury, wraz z całym wachlarzem możliwości i aspiracji klasy robotniczej oraz pewnym typem modelowego bohatera. Można stwierdzić, że credo tego bohatera lirycznego:

stanowi przekonanie, że środkiem do osiągnięcia wielkiego celu (powszechnej szczęśliwości) jest całkowita industrializacja. W tym celu nie waha się „odrzuć” doświadczenia

poprzednich pokoleń patriarchalnego ukraińskiego chłopstwa i staje się piewą przyszłości, którą postrzega jako majestatyczną i piękną (Sirobaba 2015, 293).

Wykreowany w zbiorze bohater liryczny pełen jest młodzieńczej wiary w świetlaną przyszłość, w możliwość zaprowadzenia realnych zmian w rzeczywistości; z poszczególnych wersów bije przekonanie o „wielkości i pięknie przyszłości” (Sirobaba 2016, 45), a także charakterystyczny dla wieku młodzieńczego zapał.

Kreśląc obrazy robotniczych aktywności, przestrzeni fabryk czy kopalni, autor *Młodości* sięga szczególnie chętnie po stereotypowe symbole i alegorie związane z pracą, a znane z poezji wcześniejszej, narodnickiej i proletariackiej – nie bez powodu w wierszu otwierającym tom deklaruje, że niesie słowa Iwana Franko. Wiersze przesycone są motywami młotów, kuźni, kowali, fabryk, robotników, żelaza. Chwyłowy tę wykuwaną przez uderzenia młotem w żelazo świetlaną przyszłość nierozzerwalnie wiązał z rozwojem przemysłowym możliwym dzięki pracy proletariatu. Zarówno robotnikom, ich pracy fizycznej (a także sile mięśni, tężyznie fizycznej), jak i elementom cywilizacji industrialnej, takim jak młoty, maszyny, fabryki, przypisywał możliwość przeobrażenia świata. Dokonywał w swoich niepozabawionych patosu lirykach romantyzacji i mitologizacji tych elementów.

Z antyestetycznych zestawień przestrzeni wiejskiej i miejskiej podmiot liryczny wierszy Chwyłowego wybiera miejskie krajobrazy. Deklaruje:

Teraz kocham to miasto,
ten alarmujący dzwonek tramwaju.
Ono we mnie niezwykle szybko
drogim dymem zakwitło.
Wybaczcie więc gołębie przestworza
swych lat dożyję właśnie tu...
Gdzie śpiewają do mnie trotuary
o dalekim przepięknym końcu.
(*** Teraz pokochałem miasto...)

Powyższa deklaracja stanowi dopełnienie proletariackiej retoryki obecnej też w innych wierszach z obu tomów. Miasto jest wszak areną, na której rozgrywa się rewolucja, jest także sceną pracy robotników, krajobrazem usianym fabrycznymi kominami, a jego układ urbanizacyjny świadczy o rozwoju cywilizacji. Staje się dowodem na to, że przezwyciężenie zacofania, odejście starego porządku jest możliwe. Stąd swoisty urbanizm i maszynizm, które wzbogacają artystyczną przestrzeń wierszy Chwyłowego i czynią z niego poetę urbanistycznego, poetę fabrycznej i ulicznej przestrzeni.

Więcej przestrzeni natury znajduje się w tomie *Symfonie przedświt*, gdzie kreślone sytuacje liryczne są mniej konkretne: bardziej impresjonistyczne, pełne malarskich obrazów, takich jak poranna symfonia słońca na niebie – taką zresztą sceną kończy się tytułowy, otwierający tom wiersz:

Słońce! Och, ty słońce moje!
A jednak i tyś się zachmurzyło.
– Myślisz?
...Zamyśliło się słońce...

Przez powódź chmur, w głębinach wód
zamyśliło się słońce.
...Zebrał się cień.
Jaka głębia! Jaka głębia!
gdy zamyśla się słońce.

W tomie z 1922 roku znajdziemy także ciekawy dialog między dwoma poetami: Chwyłowym a Wołodymyrem Sosiurą⁹, któremu dedykowany jest wiersz:

To dymu mleko dusza w żyto zmienia.
Z cielęcych pastwisk idziemy do namiotu stalowych dni.
Majaczy szlak jeden i nie pójdą oczy
Łowić kwiat złota, po ściemniku błądzić.

Również Sosiura poświęca Chwyłowemu jeden ze swoich utworów:

Сніг...
Перед очима за лицями — вулиця метушиться
Мов у сні,
падає сніг...

Śnieg...
Przed oczyma za twarzami – ulica tętni
Niby we śnie,
pada śnieg...

Sosiura był poetą znacznie bliższym Chwyłowemu niż autor *Ślonecznych klarnetów*, nie tylko z uwagi na pochodzenie, brak formalnego wykształcenia (choć Sosiura studiował w latach 20.) czy doświadczenia wojskowe, lecz także, a może przede wszystkim, z powodów ideologicznych i ze względu na romantyczno-rewolucyjną poezję. Autorowi *Symfonii przedświtu* podobać się mogła spontaniczna, patetyczna i zaangażowana poezja Sosiury.

Chwyłowy, kreśląc obraz nowego porewolucyjnego świata, nie ograniczał się jedynie do obszaru rodzinnej ziemi, Europy czy nawet kuli ziemskiej, lecz przenosił sytuacje liryczne do przestrzeni międzyplanetarnej, ukazując w ten sposób, jak ogromny jest zasięg nowych idei i dokąd one prowadzą (na inne planety, w niezdobyte przestworza, ku gwiazdom). Jednym ze źródeł tych literackich inspiracji może być swoisty kosmizm przypisywany Pawłowi Tyczynie, który ujawnia się między innymi we fragmencie poetyckim:

Na Marsa! Na Marsa! W rzędach chmur,
Które suną z kominów ust,
W takt mocnych uderzeń młotów
Nasz tłum w górę –
Ulatuje.

⁹ Wołodymyr Sosiura (1898–1965) – ukraiński poeta i pisarz, uważany za jednego z najwybitniejszych twórców literatury ukraińskiej XX wieku. Autor romantyczno-rewolucyjnej poezji, debiutował w tym samym roku co Chwyłowy (1921). W pierwszej połowie lat 20. XX wieku działał i tworzył w Charkowie, gdzie należał do wielu organizacji i grup literackich, m.in. Płuh, Hart, WAPLITE, WUSPP.

Już ziemia, jak wszystkie planety
 Jak gwiazda okiem w głębie
 I my, jak blask komety,
 Jak w sferach słońca – gołębie.
 (*Fragmenty II*)

Podjęmowana tu tematyka kosmiczna, przywoływanie planet (Mars, Saturn), obrazy ludzi lecących na Marsa, przemierzających przestrzeń kosmiczną, systemy gwiazd, planety, komety – i wszystkie elementy przestrzeni wszechświata wydają się poetycką realizacją futurystycznej idei. W wierszu wyraźnie daje o sobie znać poczucie kosmicznego wymiaru egzystencji i futurystyczna fascynacja pędem, siłą, prędkością. Uwidacznia się w tych obrazach także neoromantyczna chęć zdobywania nieodkrytych przestrzeni (tu jednak kosmicznych), nowych łądów. Być może nowa, lepsza przyszłość jest gdzieś tam, w gwiazdach, ku którym spogląda podmiot liryczny z nadzieją na lepsze jutro. Jednocześnie symbolika kosmiczna i międzyplanetarne obrazy ujawniają romantyczne pragnienie niczym nieskrępowanej wolności i harmonii. W tym dostrzec możemy liryczne pokrewieństwo z Tyczyną i jego kosmicznymi krajobrazami. Innym potwierdzeniem poetyckiego pokrewieństwa jest wiersz dedykowany Tyczyni z tomu *Symfonie przedświtu*, w którym czytamy:

Kochamy żelazo i miedź,
 beton i żeliwo –
 z nich rodzą się gromy
 i śpiewne struny.
 [...]
 W pyłe kręcimy się co dnia –
 kwiaty niby w dolinie.
 Na rewolucyjnych koniach
 skonamy w boju.
 (***) *Kochamy żelazo i miedź*)

W odpowiedzi Tyczyzna zadedykował Chwyłowemu wiersz otwierający tom *Wicher z Ukrainy* (1924): „Nikogo w świecie nie kocham tyle,/ co wichru wicherowiewy” (Tyczyzna 1969b, 156). Mowa już nie tylko o inspiracjach i intertekstualnych nawiązaniach w poezji, lecz także o swoistym poetyckim dialogu. Obaj artyści pozostają w obrębie poetyki romantycznej i ekspresjonistycznej oraz podejmują temat na różne sposoby rozumianej rewolucji. Oczywiście między Chwyłowym poetą a Sosiurą czy Tyczyną – których zalicza się do najwybitniejszych poetów ukraińskich XX wieku – więcej jest różnic niż podobieństw. Jednak ich pierwsze utwory powstawały w podobnym czasie i kontekście społeczno-polityczno-kulturowym.

W jednym z wierszy Chwyłow deklaruje:

Z żółto-błękitu pierwszy
 Wspiąłem się na fabryczny komin.
 Wierchołki pieśni mych żurawich
 Rozstawiam po warsztatach – wszędzie.
 (***) *Z żółto-błękitu pierwszy...*)

Gdyby odczytać powyższe wersy jako swoiste credo literackie, mielibyśmy do czynienia z poetą fabrycznych kominów, piewą tematów miejskich, opisującym życie robotników w kopalniach i fabrykach – znacznie jednak mniej podatnym na rygory poezji niż Tyczyna, który w pochodzącym z 1920 roku *Psalmie żelaza* pisze:

Stoi fabryka – rdza i pleśń
od dołu ją zakaża...
I milcząc bije w nieba strop
nasz nowy psalm żelaza (Tyczyna 1969a, 127).

Stylistyczna warstwa wierszy robotniczych Chwyłowego opiera się na potwarzaniu leksyki związanej z pracą w fabryce: kopalnie, młoty, maszyny, stal, żelazo – co tworzy słowny pejzaż podobny powieści produkcyjnej. Jednak ów industrialny świat zestawiony jest z tradycyjnie ujętym ukraińskim krajobrazem stepu, złotych brzoź, paproci, błękitów, mgieł, łąz. Dokonuje się tym samym poetyckie zespolenie przeszłości i tradycji oraz kulturowego dziedzictwa ukraińskiej wsi z przyszłością – kosmiczną i robotniczą – zindustrializowanych przestrzeni miejskich. Bohater liryczny tej poezji odbywa zaś symboliczną podróż z zasnutego ciszą i mgłą zromantyzowanego stepu ukraińskiego do fabryki, gdzie w blasku płomieni koksowego pieca rozmyśla o przyszłości.

Integralną częścią tomu poetyckiego *Symfonie przedświt* są dwa poematy – *W elektryczny wiek* i *Poemat mojej siostry*. Pierwszy z nich został wydrukowany po raz pierwszy w 1921 roku w almanachu „Жовтень” [Żowteń (Październik)] oraz jako odrębny tom wydawnictwa Wseukrlitkom. Wszedł także do zbiorów poezji *Symfonie przedświt* i *Dawne poezje*. Drugi poemat ukazał się w almanachu „Штабель” [Sztabel (Stos)] oraz w drugim numerze czasopisma „Шляхи мистецтва” [Szlachy mystectwa (Drogi Sztuki)]. W tych dłuższych utworach dominuje układ wiersza wolnego i impresjonistyczny sposób obrazowania. A zważywszy na dobór problematyki, poeta zdaje się w nich badać swoiste rytmy nowoczesności. Wybór gatunkowy zaś jest odwołaniem do romantycznej tradycji.

I wszędzie widzę
iskrzące oczy elektryczności.
I wszędzie słyszę
preludium maszyn do ludzkiego życia.
A Ukraina, wszechświat –
w chrzcielnicy walki,
a u ich boku – matka Nieuchronność.
.....
Tak krwawy krok tysiąclecia
swoją odmierza dobę.
Ludzkość wzdycha tak lekko
i pod brzozami niezgody
urodzi dziecko.
.....
Lecz jeszcze długo step będzie
ryczał.
Ja to wiem.
Nie raz jeszcze, goście

ze zwierzęcymi oczami,
 gorsi niż Tatarzy
 pożogi czasów,
 będę czekał.
 (*W elektryczny wiek*)

W poezji Chwyłowego można dostrzec wpływy symbolizmu i futuryzmu, którego echa docierały do poety z Charkowa – gdzie organizowali życie literackie futurysty tacy jak Mychajło Semenکو i Ołeksa Slisarenko¹⁰, jednocześnie naukowo-artystyczną grupę KomKosmos¹¹ w Aspanfut¹² – Stowarzyszenie Futurystów. Potencjał rewolucyjny myśli futurystycznej, hasła politycznego zaangażowania sztuki, uczynienie codzienności proletariackiej tematem literatury zdecydowanie wzbudzały zainteresowanie młodych poetów, w tym Chwyłowego. Poezja autora *Arabesek* pełna jest też symbolistycznych obrazów, metafor oraz prób sprostania postulatowi artyzmu i wysokiego poziomu poezji. W rezultacie otrzymujemy unikalny palimpsest wpływów i oryginalne utwory poetyckie, czerpiące zarówno z tradycji (symbolizm), jak i z idei nowej sztuki (futuryzm).

W warstwie formalnej poezja Chwyłowego nie była może bardzo eksperymentalna, ale powstawała w zasięgu wpływów symbolistów, futurystów i konstruktywistów. W mniejszym stopniu niż twórcy z futurystycznego kręgu Mychajła Semenki, autor *Młodości* dokonywał destrukcji tradycyjnej formy wiersza czy odrzucał tradycyjne środki poetyckie. Zdarzały mu się wprawdzie: odchodzenie od sylabicznego systemu wersyfikacji, eksperymenty z warstwą brzmieniową (np. dalekie rymy) oraz tworzenie neologizmów. Daleko idąca rewolucja słowa i formy wiersza nie słały jednak z ideą tworzenia poezji proletariackiej, dla której istotną kwestią był czytelny przekaz treści. Była to poezja o eklektycznym charakterze, łącząca różne tradycje i idee artystyczne:

Wpisuje się w utrwalony już język konwencji, buduje na kanwie mało odkrywczej, częstokroć po prostu anachronicznej. Jej system artystyczny kształtują w zasadzie stereotypowe, utrwalone przez tradycję (szczególnie przez poezję narodnicką, symbolizm i futuryzm) obrazy i motywy wędrowne, z którymi w świadomości odbiorcy kojarzą się jednoznacznie treści. Poddanie się tematowi to rzeczywiście główny symptom zmiany – rewolucja i praca przeświecają tu przez słownictwo i frazeologię uznane za rewolucyjne czy socjalistyczne (Zobek 1988, 51).

¹⁰ Ołeksy Slisarenko (1891–1937) – pisarz ukraiński, poeta futurysta. Autor powieści i opowiadań poświęconych wydarzeniom I wojny światowej oraz przemianom społeczno-politycznym lat 20. XX wieku. Przedstawiciel „rozstrzelanego odrodzenia” – aresztowany w 1934, skazany na 10 lat zesłania, rozstrzelany w 1937.

¹¹ KomKosmos (Komunistyczny Kosmos) – artystyczna grupa ukraińskich panfuturystów (Ołeksy Slisarenko, Geo Szkurupij, Mykoła Tereszczenko), którzy dążyli do zbudowania nowej sztuki „pod sztandarem kosmicznego komunizmu”, opartej na ideach Proletkultu. Na początku 1921 roku Komkosmos stał się częścią Aspanfutu.

¹² Aspanfut (Asocjacja panfuturystów) – ukraińskie stowarzyszenie literackie utworzone przez Mychajła Semenکو w 1921 roku w Kijowie, działające do 1924 (później jako Komunkult i Nowa Generacja). Do ugrupowania należeli m.in. Mychajło Semenکو, Ołeksy Slisarenko, Geo Szkurupij czy Mykoła Bażan. W zbiorach *Semafor w majbutne* (1922), *Katafalk mystectw* (1923), *Żowtnewyj zbirnyk panfuturystiw* (1924) opublikowane zostały manifesty i teksty programowe grupy.

Próby literackiego eksperymentu podejmowane w tekstach lirycznych wynikać mogą z chęci ukazania odrębności zarówno względem tradycji, jak i nowych grup poetyckich, z chęci wykształcenia własnej poetyckiej szkoły, zaznaczenia nowej autorskiej sygnatury, choć mniej radykalnej w formie i treści niż poezja futurysty Semenki. Niektórym badaczom inspiracje futuryzmem i kosmizmem Tyczyny pozwalają widzieć w Chwyłowym poetę awangardowego: „Chwyłowy był [...] poetą awangardowym, ale, jak to się zwykło mówić, nie oderwał się od rzeczywistości, uważając, że dla środowiska robotniczego należy pisać tak, aby nie osłabiać asocjacyjnego związku między percepcją czytelnika a stworzonym obrazem poetyckim” (ŻHylyns'kyi, 1990, 16). Przede wszystkim nowatorstwo formy wierszowej i rozluźnienie tradycyjnej strofy powodują, że badacze tacy jak Oleh Sołowiej wyznaczają Chwyłowemu i jego twórczości miejsce „pomiędzy awangardą (wysoka dbałość o formę) a humanizmem (sfera propozycji na poziomie idei)” (Solovei 2017, 197) z uwagi na romantyczne i modernistyczne konotacje utworów.

AnalizawierszyChwyłowego wskazujenadwakluczowe aspekty: romantyczno-symboliczny patos oraz ideologiczną jednoznaczność, wyrażającą entuzjazm wobec przemian społecznych, ale także dystans autora względem codziennej rzeczywistości rewolucji. Chwyłowy w lirykach z powodzeniem łączy symbole industrialne (kominy, piece, fabryki) z tradycyjnymi motywami poetyckimi (step, wieś). Tego typu zestawienie wskazuje na celową strategię artystyczną – próbę stworzenia nowego języka literackiego, który mógłby wyrazić rewolucyjną rzeczywistość Ukrainy, ale także jej głębokie kulturowe zakorzenienie.

Choć poezja Chwyłowego może się wydawać trudna w odbiorze, a jej sens ulatywać w nagromadzeniu symboli, to zdarzają się w niej bardzo poetyckie frazy, świetne neologizmy i środki organizacji brzmieniowej (aliteracje, dźwiękonaśladownictwo). Poezja ta powstawała w momencie, gdy tworzył się język do opisu nowej społeczno-politycznej rzeczywistości, a także gdy podejmowano i przechwytywano w literaturze różne lingwistyczne eksperymenty. Styl poezji Chwyłowego ukształtował się właśnie na takim tle, pod nieomałymi wpływami innych ówczesnych poetów ukraińskich (Tyczyna, Sosiura). Utwory liryczne Chwyłowego to poezja proletariacka w romantyczno-modernistycznym tonie i z czerpiącym z symbolizmu sposobem obrazowania, które zaspokajać miały potrzebę tworzenia literatury. Na szczęście dla niej (literatury) poeta realizował tę potrzebę w wybitnych utworach prozatorskich i błyskotliwych tekstach publicystycznych, pozostawał zatem autorem „poetyckiej ponad miarę prozy” (Hordyns'kyi 1982, 281).

Bibliografia (References)

- Aheieva, Vira. 1994. „Mykola Khvyl'ovy.” W *Istoriia ukrains'koï literatury XX stolittia*, t. 2: 1910–1930 roki, red. Vitalii Donchuk, 284–289. Kyiv: Lybid' [Агеєва, Віра. 1994. Микола Хвильовий. В *Історія української літератури XX століття*, т. 2: 1910–1930-ті роки, ред. Віталій Дончик, 284–289. Київ: Либідь].

- Biletskyi, Oleksandr. 1924. *Dvadsyat' roktiv novoï ukrains'koï liryky (1903–1923)*. Kharkiv: Derzhvydav Ukraïny [Білецький, Олександр. 1924. *Двадцять років нової української лірики (1903–1923)*. Харків: Держвидав України].
- Chwyłowy, Mykola. 2025. „Krótka biografia”. W Mykola Chwyłowy, *Dziela wybrane. Tom 1. Poezje i poematy*, opracowała i przełożyła Iwona Boruszkowska, 222–230. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Dziuba, Ivan. 2007. *Z krynytsi lit.* Kyïv: Kyievo-Mohylians'ka akademiia [Дзюба, Иван. 2007. *З криниці літ.* Київ: Києво-Могилянська академія].
- Hnatiuk, Ola. 2001. „Mykola Chwyłowy (1893–1933)”. W Aleksandra Hnatiuk, Larysa Szost, *Stepowa legenda. Antologia ukraińskiej malej formy prozatorskiej lat 1890–1930*, 199–203. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Hordyns'kyi, Sviatoslav. 1982. „Poeziia Mykoly Khvyl'ovoho”. W Khvyl'ovyï 1982, t. 3, 281–297. [Гординський, Святослав. 1982. „Поєзія Миколи Хвильового”. В Хвильовий 1982, 281–297].
- Johansen, Majk. 2009. „Elementarni zakony versyfikatsii (virshuvannia)”. W *Vibrani tvoriv*, 509–549. Kyïv: Smoloskur [Йогансен, Майк. 2009. *Елементарні закони версифікації (віршування)*. В *Вибрані твори*, 509–549. Київ: Смолоскип].
- Khvyl'ovyï, Mykola. 1921. *Molodist' (Mlodość)*. Kharkiv: Wseukrlitkom. [Хвильовий, Микола. 1921. *Молодість*. Харків: Всеукрлітком].
- Khvyl'ovyï, Mykola. 1922. *Dosvitni symfonii (Symfonie przedświtu)*. Kharkiv: Wseukrlitkom. [Хвильовий, Микола. 1922. *Досвітні симфонії*. Харків: Всеукрлітком].
- Khvyl'ovyï, Mykola. 1923. *Syni etiudy (Niebieskie etiudy)*. Kharkiv: Derzhvydav Ukraïny [Хвильовий, Микола. 1923. *Сині етюди*. Харків: Державне видавництво України].
- Khvyl'ovyï, Mykola. 1924. *Osin' (Jesień)*. Kharkiv: Chervonii shliakh. [Хвильовий, Микола. 1924. *Осінь*. Харків: Червоний шлях].
- Khvyl'ovyï, Mykola. 1927. *Val'dshnepy*: ч. 1 (*Stonki*: cz. 1), *VAPLITE*, ч. 5–69. [Хвильовий, Микола. 1927. *Вальдишнєпи, ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури)*, ч. 55–69.].
- Khvyl'ovyï, Mykola. 1931. *Stari poezii*. Kharkiv: DVOU, Literatura i mystetstvo [Хвильовий, Микола. 1931. *Старі поєзії*. Харків: ДВОУ, Література і мистецтво.].
- Khvyl'ovyï, Mykola. 1978–1986. *Tvory v p'iat'okh tomakh*, redaktsiia i vstup. stattia Hryhoriia Kostiuca. New York–Baltimore–Toronto: Ob'iednannia ukrains'kykh rus'mennykiv “Slovo”, Smoloskur [Хвильовий, Микола. 1978–1986. *Твори у 5 т.*, редакційно-вхід. стаття Григорія Костюка. Нью-Йорк–Балтимор–Торонто: Об'єднання українських письменників “Слово”, Смолоскип].
- Khvyl'ovyï, Mykola. 1990. *Tovry u 2 t (Dziela w 2 t.)*, red. Mykola H. Zhulyns'kyi. Kyïv: Dnipro [Хвильовий, Микола. 1990. *Твори у 2 т.*, редакція Микола Г. Жулинський. Київ: Дніпро].
- Khvyl'ovyï, Mykola. 2018. *Povne zibrannia tvoriv p'iaty tomakh*, t. 1, red. Rostyslav Melnykow. Kyïv: Smoloskur [Хвильовий, Микола. 2018. *Повне зібрання творів п'яти томах*, т. 1, ред. Р. Мельников. Київ: Смолоскип].
- Leites, Oleksandr, Mykola Jashek. 1928. *Desyat' roktiv ukrains'koï literatury (1917–1927)*, t. 1: *Bio-bibliografichnyi pokazhchuk*, red. Serhii Pylypenko. Kharkiv: Derzhvydav Ukraïny. [Лейтес, Олександр, Яшек, Микола. 1928. *Десять років*

- української літератури (1917–1927), т. 1: *Біо-бібліографічний покажчик*, ред. Сергій Пилипенко. Харків: Держвидав України].
- Lutnia robotnicza. *Wybór poezyj dla ludu pracującego*. 1925. Kraków: Nakładem Związku Robotniczych Stow. Spółdzielczych „Proletariat”.
- Nowacki, Albert. 2013. „*Myśli pod prąd*”. *Twórczość Mykoły Chwyłowego w kontekście ukraińskiej dyskusji literackiej lat 1925–1928*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Porębina, Gabriela. 1979. „Tradycje a nowatorstwo w literaturze radzieckiej pierwszych lat porewolucyjnych”. W *Literatura radziecka wobec idei rewolucyjnych*, red. Gabriela Porębina, 7–20. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Sirobaba, Mykoła. 2015. „Poetykal’nyŭ universum liryky M. Khvył’ovoho”. W *Teoretychni i prykladni problemy suchasnoï filologii: zbirnyk naukovykh prats’*, red. Volodymyr Hlushchenko, 287–294. Slov’iâns’k: Vyd-vo B.I. Matorina.
- [Сіробаба, Микола. 2015. „Поетикальний універсум лірики М. Хвильового”. В *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології: збірник наукових праць*, ред. Володимир Глушенко, 287–294. Слов’янськ: Вид-во Б. І. Маторіна].
- Sirobaba, Mykoła. 2016. „Liryka M. Khvył’ovoho: zlam avtokhtonnoï svidomosti”. *Slovo i Chas* 10: 44–52. [Сіробаба, Микола. 2016. „Лірика М. Хвильового: злам автохтонної свідомості”. *Слово і Час* 10: 44–52].
- Solovei, Oleh. 2017. [Соловей, Олег. 2017. „Між авангардом і гуманізмом: до розуміння поезії Миколи Хвильового”. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору* 5: 173–200].
- Sontsvit, Vasylii [Polishchuk Valerian]. 1922. „Poeziia pratsi”. *Shliakhy mystetstva* 2 (4): 61–62. [Сонцвіт, Василій (Поліщук Валеріан). 1922. „Поезія праці”. *Шляхи мистецтва* 2 (4): 61–62].
- Sosiura, Volodymyr. (1921) n.d. “Snig”. UkrLib – skorochennia vid Ukrainian Library (ukrains’ka biblioteka), <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10954> (dostęp: 17.12.1925). [Сосюра, Володимир. (1921) н. д. „Сніг”. УкрЛіб – скорочення від Ukrainian Library (українська бібліотека)].
- Stępień, Marian. 1985. *Polska lewica literacka*. Warszawa: PWN.
- Tyczyna, Pawło. 1969a. „Psalm żelaza”, przeł. Leonard Hanin. W *Poezje*, wybór i wstęp Florian Nieuważny, 127. Warszawa: PIW.
- Tyczyna, Pawło. 1969b. „Wicher z Ukrainy”, przeł. Lucjan Szenwald. W *Poezje*, wybór i wstęp Florian Nieuważny, 156. Warszawa: PIW.
- Zobek, Teresa. 1988. „Żelazny Mesjasz. W kręgu poezji Proletkultu lat 1917–1920”. *Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze* 11: 36–52.
- Žhylyns’kyi, Mykoła. 1990. „Talent, shcho prahnuv do zir”. W *Khvył’ovyï 1990*, 5–43. [Жулинський, Микола. 1990. *Талант, що прагнув до зір*. В *Хвильовий, 1990*, 5–43].